

Doi: <https://doi.org/10.15407/dse2018.02.154>

УДК 316.334.55 : 316.42 (477)

JELCLASSIFICATION: J11, J19

Л.В. ГОЛОВКО

канд. екон. наук, старш. наук. співроб., старш. наук. співроб.

Інститут демографії та соціальних досліджень

імені М.В. Птухи НАН України

01032, Україна, м. Київ, бул. Т. Шевченка, 60

E-mail: holovko_lilia@ukr.net

БЛАГОУСТРІЙ СІЛЬСЬКИХ ПОСЕЛЕНЬ УКРАЇНИ: СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ ТА НАПРЯМИ ЇХ ВИРІШЕННЯ

Визначено проблеми благоустрою сільських поселень та обґрунтовані напрями їх вирішення в умовах децентралізації, що сприятиме зменшенню регіональних диспропорцій в соціальному розвитку сільських поселень України. Автор наголошує, що здійснення реформ у нашій країні відбувається шляхом реконструкції певної сфери, впровадження цілком нового інституційного поля в умовах оновленого законодавства. Окреслено, що ключовим індикатором у ході означених процесів є ступінь відповідальності та рівень співпраці місцевої влади і жителів громади у знаходженні можливостей для її перспективного розвитку та зміні якості життя українців у громадах. Проаналізовано міжнародний та вітчизняний досвід удосконалення благоустрою сільських поселень відповідно до потреб населення. Виявлено нагальні проблеми благоустрою сільських поселень у регіонах України. Обґрунтовано, що основними складовими благоустрою сільських поселень, які сприяють покращенню умов проживання населення та доступності соціальних, зокрема комунально-побутових послуг, є забезпеченість селян транспортною та інженерною інфраструктурою. Поліпшення стану цієї інфраструктури є основним завданням як місцевого, так і державного рівня. У цьому контексті оцінено роль місцевих органів самоврядування у заходах з благоустрою сільських поселень. Аргументовано позитивний вплив процесу децентралізації на поліпшення благоустрою сіл. У зв'язку з наданням громадам більших повноважень, автор вважає за доцільне розглядати благоустрій сільських поселень з точки зору спільних умов проживання. Встановлено вплив активізації населення на покращення спільних умов проживання в сільських поселеннях. Визначено важливість удосконалення нормативно-правової бази для впровадження концесії. Запропоновано напрями вирішення проблем благоустрою сільських поселень України та покращення умов життя сільського населення.

Ключові слова: сільське населення, сільські поселення, умови проживання, благоустрій сільських поселень, об'єднані територіальні громади, активізація сільських громад.

Л.В. Головка

канд. экон. наук, старш. науч. сотр., старш. науч. сотр.
Институт демографии и социальных исследований
имени М.В. Птухи НАН Украины
01032, Украина, г. Киев, бул. Т. Шевченко, 60
E-mail: holovko_lilia@ukr.net

БЛАГОУСТРОЙСТВО СЕЛЬСКИХ ПОСЕЛЕНИЙ УКРАИНЫ: СОВРЕМЕННЫЕ ПРОБЛЕМЫ И НАПРАВЛЕНИЯ ИХ РЕШЕНИЯ

Определены проблемы благоустройства сельских поселений и обоснованы направления их решения в условиях децентрализации, что будет способствовать уменьшению региональных диспропорций в социальном развитии сельских поселений Украины. Автор отмечает, что осуществление реформ в нашей стране происходит путем реконструкции определенной сферы, внедрения совершенно нового институционального поля в условиях обновленного законодательства. Определено, что ключевым индикатором в ходе указанных процессов служит степень ответственности и уровень сотрудничества местной власти и жителей общины в нахождении возможностей для ее перспективного развития и изменения качества жизни украинцев в общинах. Проанализированы международный и отечественный опыт совершенствования благоустройства сельских поселений в соответствии с потребностями населения. Выявлены основные проблемы благоустройства сельских поселений в регионах Украины. Обосновано, что основными составляющими благоустройства сельских поселений, которые способствуют улучшению условий проживания населения и доступности социальных, в том числе коммунально-бытовых услуг, служат обеспеченность жителей транспортной и инженерной инфраструктурой. Улучшение состояния этой инфраструктуры – основное задание как местного, так и государственного уровня. В этом контексте оценена роль местных органов самоуправления в мероприятиях по благоустройству сельских поселений. Аргументировано положительное влияние процесса децентрализации на улучшение благоустройства сел. В связи с предоставлением общинам больших полномочий, автор считает целесообразным рассматривать благоустройство сельских поселений с точки зрения общих условий проживания. Установлено влияние активизации населения на улучшение общих условий проживания в сельских поселениях. Определена важность совершенствования нормативно-правовой базы для внедрения концессии. Предложены направления решения проблем благоустройства сельских поселений Украины и улучшения условий жизни сельского населения.

Ключевые слова: сельское население, сельские поселения, условия проживания, благоустройство сельских поселений, объединенные территориальные общины, активизация сельских общин.

L.V. Holovko

PhD (Economics), Senior Research
Ptoukha Institute for Demography and Social Studies
of the National Academy of Sciences of Ukraine
01032, Ukraine, Kyiv, blvd Taras Shevchenko, 60
E-mail: holovko_lilia@ukr.net

IMPROVEMENT OF RURAL SETTLEMENTS IN UKRAINE: CURRENT PROBLEMS AND DIRECTIONS FOR THEIR SOLUTION

The problems of improvement of rural settlements are determined and ways of their solution in the conditions of decentralization are grounded, which will help to reduce regional disproportions in the social development of rural settlements in Ukraine. The author stresses that the implementation of reforms in our country is through the reconstruction of a certain sphere, the introduction of a completely new institutional field in the context of the updated legislation. It has been outlined that the key indicator in the course of these processes is the degree of responsibility and the level of cooperation between local authorities and community members in finding opportunities for its long-term development and changing the quality of life of Ukrainians in communities. The international and national experience of the improvement of rural settlements in accordance with the needs of their population is analyzed. The main problems of rural settlements improvement in the regions of Ukraine are determined. It is substantiated that the main components of the improvement of rural settlements, which contribute to the increase of living standards and the availability of social services, including communal services, are the

provision of peasants with transportation and engineering infrastructure. Improving the state of the transport and engineering infrastructure is the main task at both the local and state level. In this context, the role of local self-government bodies in carrying out measures on rural settlements improvement is estimated. The positive impact of decentralization processes on improvement level of peripheral villages in certain regions is grounded. The positive influence of the decentralization process on improvement of villages is argued. The positive influence of the population activation on common living conditions improvement in rural settlements is established. The importance of improving the regulatory framework for concession implementation is determined. Ways of improvement of Ukrainian rural settlements and of rural population living conditions are proposed.

Keywords: rural population, rural settlements, living conditions, improvement of rural settlements, united territorial communities, activation of rural communities.

Постановка проблеми. На шляху до побудови соціальної держави важливе значення має адаптація міжнародного досвіду розвитку сільських поселенських структур із урахуванням менталітету українського суспільства. Напрацювання адекватної національній специфіці концепції соціальної держави, орієнтованої на покращення добробуту населення, має наблизити Україну до європейських стандартів стабільного соціального розвитку. Однією з важливих особливостей цих стандартів є те, що у провідних європейських країнах процеси соціального розвитку на місцевому рівні спрямовані, зокрема, на покращення функціонування житлово-комунального господарства й інфраструктури та благоустрою території поселень.

Згідно з Концепцією реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні основними повноваженнями органів місцевого самоврядування є забезпечення: місцевого економічного розвитку (залучення інвестицій, розвиток підприємництва); розвитку місцевої інфраструктури, зокрема доріг, мереж водо-, тепло-, газо-, електропостачання і водовідведення, інформаційних мереж, об'єктів соціального та культурного призначення; планування розвитку території громади; вирішення питань забудови території (відведення земельних ділянок, надання дозволів на будівництво, прийняття в експлуатацію будівель); благоустрою території; надання житлово-комунальних послуг (централізоване водо-, теплопостачання і водовідведення, вивезення та утилізація відходів, утримання будинків і споруд, прибудинкових територій комунальної власності); організації пасажирських перевезень на території громади; утримання вулиць і доріг у населених пунктах [1].

Відповідно до чинного законодавства, благоустрій населених пунктів є комплексом робіт з інженерного захисту, розчищення, осушення та озеленення території, а також соціально-економічних, організаційно-правових та екологічних заходів із покращання мікроклімату, санітарного очищення, зниження рівня шуму та ін., що здійснюються на території населеного пункту з метою її раціонального використання, належного утримання та охорони, створення умов щодо захисту і відновлення сприятливого для життєдіяльності людини довкілля [2].

Забезпеченість селян транспортною та інженерною інфраструктурою є основними складовими благоустрою сільських поселень, які сприяють покращенню умов проживання населення та доступності соціальних послуг. Саме поліпшення транспортної та інженерної інфраструктури стає основним завданням на місцевому та державному рівні. У зв'язку з наданням місцевим громадам більших повноважень, ми вважаємо за доцільне розглядати благоустрій сільських поселень із точки зору спільних умов проживання у межах громади.

Сфера благоустрою є вагомим фактором, з одного боку, підвищення якості життя населення, з іншого – покращення розвитку сільських поселень. Поліпшення умов проживання мешканців сіл, отримання житлово-побутових послуг, фінансування

сфери благоустрою стимулюють розвиток сільських територій, що сприяє зменшенню регіональних диспропорцій у соціальному розвитку сільських поселень України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Багатоаспектність проблеми поліпшення умов проживання населення сільських поселень привертає увагу вітчизняних вчених. Соціально-демографічний аспект розглянуто у працях Е.М. Лібанової (E.M. Libanova), В.Г. Саріогло (V.H. Sarioglo), О.В. Макарової (O.V. Makarova) [3], Т.А. Заяць (T.A. Zaiats) [4] та інших фахівців. Державне регулювання сфери благоустрою населених пунктів проаналізовано у працях О.П. Ігнатенко (O.P. Ignatenko) [5], індексне оцінювання рівня благоустрою сільських територій України, систематизація й нормування оптимального набору індикаторів – у працях В.Д. Залізко (V.D. Zalizko) [6].

Мета статті – визначення сучасних тенденцій і пріоритетних напрямів розвитку благоустрою сільських поселень України в контексті покращення умов життя селян.

Новизна. Розглянуто проблеми благоустрою сільських поселень із точки зору спільних умов проживання, що може бути інтегральним індикатором соціального розвитку сіл, його наближення до міського рівня. Визначено позитивний вплив процесу децентралізації на поліпшення благоустрою сіл і зменшення регіональних диспропорцій.

Виклад основного матеріалу. Процеси децентралізації внесли вагомі корективи у соціальний розвиток населення України. Особливо відчутними вони стали для сільського населення об'єднаних територіальних громад. Регіональні диспропорції якості життя населення сільських поселень зумовлюють необхідність пошуку заходів щодо вирішення соціальних проблем, зокрема покращення умов проживання населення.

Поглибленню децентралізації в різних секторах соціальної сфери в Україні та посиленню ваги місцевого самоврядування, у тому числі, щодо вирішення питань благоустрою сільських поселень, сприяє налагодженість міжнародної співпраці. Зокрема, в рамках процесу реформування газового сектору України у січні 2017 р. був підписаний Меморандум про взаєморозуміння у сферах енергоефективності, відновлюваної енергетики та альтернативних видів палива (для виробництва електричної і теплової енергії, централізованого тепlopостачання) між Державним агентством з енергоефективності та енергозбереження України і Міністерством закордонних справ Фінляндської Республіки [7].

У наш час в Європі поширюється практика запровадження партисипаційного бюджету. Особливістю такого бюджету є те, що населення певної територіально-адміністративної структури, наприклад гміни у Польщі, самостійно шляхом голосування визначає, на які цілі має спрямовуватися певна сума бюджетних коштів. На партисипаційний бюджет виділяється певний відсоток коштів із загального бюджету гміни. Важливо, що гміни фінансуються переважно за рахунок результатів економічної діяльності власних мешканців у формі податку на прибуток (50 %) і податку на нерухомість (50 %). Завданням гміни є забезпечення належних умов, щоб люди платили податки за місцем проживання за надані послуги [8].

Велика Британія та Німеччина є класичним прикладом країн розвиненого сільського благоустрою, який там розглядають у контексті ландшафтної архітектури, тобто якості й естетики техногенного ландшафту у складі: приватної і комунальної житлової та господарської забудови, прибудинкових територій, вулиць, парканів, малих архітектурних форм, освітлення, озеленення та парків. Інженерне обладнання цих об'єктів також враховується, але в специфічному аспекті забезпечення якості

життя місцевих мешканців і гостей, а не техніко-економічного стану та розвитку комунальних мереж інженерної (електро-, водо-, тепlopостачання, водовідведення, збирання, вивезення й утилізація твердих відходів), транспортної (дороги, громадський транспорт), телекомунікаційної (телефон, інтернет, радіо та телебачення) інфраструктури та організації надання відповідних послуг.

Реформування житлово-комунального господарства Великої Британії ґрунтувалось на конкуренції у наданні послуг, зумовленої впровадженням короткострокових контрактів і створенням органів контролю за їх виконанням. Сучасною формою власності у комунальній сфері Великої Британії є приватна. Процесам її приватизації передували списання боргів комунальних підприємств, їх модернізація за рахунок держави та здійснення паспортизації комунальних об'єктів.

У Франції питаннями освітлення вулиць і доріг, організацією водопостачання, вивезення й переробки побутових відходів, займаються місцеві комуни, а всі об'єкти житлово-комунального господарства перебувають переважно у підпорядкуванні муніципалітету. У комунальному господарстві Німеччини і Франції широко застосована організаційна форма концесії, відповідно до якої підприємство комунальної сфери передається в експлуатацію приватній фірмі. Виробництво послуг здійснюється за рахунок концесіонера, який має право стягувати зі споживачів платежі за надання цих послуг. У Франції на основі договору концесії діють невеликі компанії, що відіграють вагомий роль у покращенні якості надання населенню комунальних послуг [9]. В Україні адаптація цього досвіду зіштовхується зі значними проблемами, пов'язаними зі слабкістю ринкового інституціоналізму, правового регулювання, відсутності відповідної законодавчої бази та тотальною бідністю сільського населення.

На сучасному етапі основним міжнародним документом, що регламентує спільно напрацьовані європейськими державами підходи та принципи функціонування інституту самоврядування, є Європейська хартія місцевого самоврядування. Відповідно до положень Хартії місцеве самоврядування має забезпечити наближення управління до громадян, створити сприятливі умови для розвитку територій. Європейська хартія передбачає реалізацію національних моделей місцевого самоврядування із дотриманням визначених загальноєвропейських стандартів.

З активізацією процесів децентралізації та формування добровільних об'єднаних територіальних громад (ОТГ) як адміністративно-територіальних одиниць актуалізуються проблеми створення сприятливих умов праці, побуту та відпочинку їх жителів. За даними Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України, сьогодні функціонує 341 об'єднана громада. Результати соціальних опитувань, проведених Київським міжнародним інститутом соціології у жовтні-грудні 2016 року на замовлення Програми Ради Європи «Децентралізація і територіальна консолідація в Україні» засвідчують, що якщо у 2015 році лише 19 % мешканців відзначали певні зміни на краще у своєму населеному пункті внаслідок збільшення місцевих бюджетів, то зараз таких людей вже 46 % (майже в 2,5 рази більше). Причому таке істотне зростання спостерігається у всіх регіонах України. Загалом 67 % українців або відчули покращення, або очікують на нього. Найпомітніше покращення ситуації сталося в частині ремонту покриття вулиць, дворів (це відзначають 71 % тих, хто помітив або почув про певні позитивні зміни у своєму населеному пункті). Водночас 21 % населення не помітили змін на краще [10, с. 18].

За результатами соціологічного дослідження, проведеного спільними зусиллями Центру соціологічних та маркетингових досліджень «Социс», Київського міжнародного інституту соціології, соціологічної групи «Рейтинг», Центру Разум-

кова стосовно позитивних змін, які відбулися в місцях проживання респондентів у 2017 р., значний відсоток опитаних звернули увагу на ремонт доріг (44,9 %) і покращення благоустрою міст та сіл (26,6 %) [11].

Але темпи ремонтування доріг у міській і сільській місцевості значно різні. Більш-менш прийнятний стан доріг у селах приміської зони великих міст, проте, чим далі від районного центру, тим гірший стан доріг. Понад те, в зимовий період навіть у центральних областях України (не кажучи вже про гірські поселення) сільське населення може бути на тривалий час ізольоване від місць отримання соціальних послуг унаслідок несвоєчасного очищення снігових заметів.

Позитивний досвід ефективної інвестиційної політики об'єднаних територіальних громад відзначений у Хмельницькій області, яка однією з перших у 2015 р. розпочала процес децентралізації. ОТГ Хмельницької області отримали субвенцію з державного бюджету на формування інфраструктури об'єднаних територіальних громад у сумі 216 млн грн (21,6 % від загального обсягу субвенції в Україні). Основну частину коштів було спрямовано на покращення інфраструктури периферійних сільських поселень. У новостворених громадах були визначені пріоритетні напрями для вкладення коштів. На потреби центральної садиби міські громади спрямували лише близько 10 % коштів субвенції, тоді як на деякі сільські території – 40 % та більшу частину субвенції – на спільні потреби громад (понад 49 %). У селищних та сільських громадах на потреби центральних поселень було використано більший відсоток субвенції – 34 % у селищних та 31 % у сільських громадах. На об'єкти в деяких селах було спрямовано, відповідно, 28 % та 55 % субвенції. На спільні потреби громад використано понад 37 % субвенції у селищних та 15 % у сільських громадах [12].

На сьогодні серед основних проблем благоустрою сільських поселень є:

- низький рівень протяжності і якості дорожньо-транспортної інфраструктури (наявність доріг із твердим покриттям та їхній стан);
- нерегулярність транспортного сполучення, наявність зупинок громадського транспорту;
- незадовільне покриття та освітлення вулиць;
- низький рівень забезпечення тепло- та водопостачанням;
- утилізація та вивезення сміття.

Упродовж 2005–2015 рр. процес депопуляції та деградації сіл призвів до здрібнення сільської поселенської мережі. Зменшення кількості населення стало одним із чинників згортання надання транспортних послуг рейсовими перевізниками, а здорожчання пального змусило зменшити протяжність маршрутів до периферійних сіл. Сьогодні у більшості сіл послуги перевізників є нерегулярними, а вартість проїзду не відповідає якості наданих послуг. За результатами модульного опитування 2015 р., майже 23 % сільських домогосподарств позбавлені регулярного щоденного транспортного сполучення з іншим поселенням із розвиненішою соціальною інфраструктурою (мережею магазинів, закладів культури, освіти тощо) (табл. 1). Тобто рівень транспортного обслуговування у сільській місцевості загалом не відповідає потребам селян. Причому розширення спектру депривації (позбавленості) найбільшим є саме у сільських домогосподарствах, що призводить до погіршення умов життя, зростання бідності передусім сільського населення.

У XXI ст. в Україні потерпають від бездоріжжя понад 2 млн осіб, які мешкають у 6,7 тис. сільських поселеннях. Упродовж 2005–2014 рр. кількість сільських поселень, які мають дороги з твердим покриттям, збільшилась лише на 8,4 % (приріст становить

Таблиця 1. Оцінка домогосподарствами ознак депривації в Україні у 2013 та 2015 роках, %

Рік	Регулярне щоденне транспортне сполучення з іншим поселенням відсутнє у домогосподарств		
	Усього	Міських	Сільських
2013	8,8	1,7	24,9
2015	9,2	2,6	22,7
2015/2013	+0,4	+0,9	-2,2

Джерело: за даними Державної служби статистики України.

607 сіл) [13, с. 112]. Найвищий приріст маємо у Запорізькій (17,7 %), Миколаївській (40,2 %), Волинській (40,3 %) та Львівській (71,4 %) областях. Така модернізація обумовлена незначними обсягами державного фінансування дорожньої сфери, застарілістю технологій, бездіяльністю локальних структур. Незважаючи на проведення планових ремонтних робіт, стан вулиць і доріг у сільських поселеннях залишається незадовільним. Транспортна інфраструктура неспроможна задовольнити потреби сільського населення повною мірою.

За даними Мінрегіонбуду України, у 2016 р. протяжність вулиць та доріг з удосконаленим покриттям проїзної частини становить 64,4 тис. км (майже 26 % їх загальної протяжності). Найвищий показник забезпеченості спостерігається у Києві – 97 % найнижчий – в Івано-Франківській, Сумській (відповідно по 5 %), Запорізькій (6 %) та Черкаській (9 %) областях [14].

Відсутність якісних доріг погіршує умови життєдіяльності населення, негативно впливає на економічний розвиток сіл, унеможливорює вирішення життєво важливих питань за ускладнення погодних умов. У деяких сільських поселеннях зростання інтенсивності руху, зумовлене великоваговими автомобілями, призводить до руйнування покриття проїзної частини вулично-дорожньої мережі сільських поселень, інколи до просідання ґрунту та руйнування будівель, розташованих уздовж дороги.

Найгірше забезпечені транспортними послугами мешканці сіл гірських регіонів країни. Незручності рельєфу підсилюються негативним впливом кліматичного фактору, зумовлюючи повені і зсуви у сільських поселеннях, які руйнують споруди, вулиці і шляхи. Так, у зоні ризику руйнування в Закарпатській області перебуває понад 60 % гірських автомобільних доріг, 55 % з них розташовані поблизу річок та проходять 26 гірських перевалів. Найбезпечнішим засобом сполучення тут традиційно вважають залізничний транспорт, який забезпечує безперебійне пасажирське сполучення області з іншими регіонами країни та має важливе значення для соціально-економічного розвитку області [15].

Через дефіцит бюджетних ресурсів актуалізується пошук альтернативних шляхів покращення стану дорожньо-транспортної інфраструктури для сільських поселень, наприклад, концесія на будівництво та експлуатацію автомобільних доріг. Згідно із Законом України «Про концесії» від 16.07.1999 № 997-XIV «концесія – надання, з метою задоволення громадських потреб, уповноваженим органом виконавчої влади чи органом місцевого самоврядування на підставі концесійного договору на платній та строковій основі юридичній або фізичній особі права на створення та управління об'єкта концесії...» [16].

В українському законодавстві концесія була визнана лише однією з форм державно-приватного партнерства, що суперечить її основному змісту. У світовій практиці концесію трактують як форму залучення інвестицій приватного сектору, коли приватним компаніям передаються права володіння і користування об'єктами на період будівництва і експлуатації [17, с. 70]. Перспективи впровадження концесійних доріг в Україні повністю залежать від розробки нового концесійного законодавства. Запровадження даного варіанту залучення інвестицій підвищить транспортно-експлуатаційний стан доріг загального користування, що матиме позитивний вплив на економічний розвиток та благоустрій сіл, у першу чергу – розташованих поблизу автомобільних магістралей.

Залишається нагальною проблема безпеки надання транспортних послуг, транспортного сполучення до місць отримання соціальних послуг. Селяни ряду областей України змушені вирішувати транспортні проблеми самотужки через те, що в їхніх поселеннях відсутні зупинки громадського транспорту, а це – понад четверта частина сільських поселень України (7383 села). Через відсутність належних умов у найскрутнішому становищі перебувають найвразливіші категорії населення (особи з обмеженими фізичними можливостями та пенсійного віку). Обсяг місячного доходу даної категорії осіб не дає змогу оплачувати приватний транспорт для задоволення першочергових потреб, що змушує селян жити в борг, погіршує їхній моральний та фізичний стан.

Протягом 2005–2014 рр. спостерігались незначні позитивні зміни у покращенні благоустрою вулиць. Через обмеженість фінансування благоустрою вулиць сільських поселень у 2014 р. 608 сіл України (2,2 % від загальної кількості) взагалі не мали вулиць із твердим покриттям, але були освітлені. У регіональному аспекті найбільша кількість поселень із освітленими вулицями без твердого покриття була у Львівській (56 поселень), Чернівецькій (55), Тернопільській (52), Волинській (51) та Харківській (47 поселень) областях [13, с. 118–119].

Використання сучасних енергозберігальних технологій забезпечує економію коштів місцевих бюджетів, покращує освітлення вулиць, поліпшуючи умови життєдіяльності місцевого населення. Прогресивним напрямом у сфері інженерно-транспортної інфраструктури є використання світлодіодних світильників та встановлення сонячних панелей. Освітлення сільських вулиць за рахунок діодних ліхтарів на сонячних панелях значно зменшує витрати місцевих бюджетів, дає змогу регулювати режим освітлення відповідно до потреб населення, незважаючи на сезонність.

Перспективним є комплексне використання у сільських будинках геліоколекторів та сонячних батарей, які є надійними, простими в експлуатації та практично не потребують періодичного технічного обслуговування, що сприятиме забезпеченню будинків безперебійним електроживленням [8]. Однак такий варіант недоступний для більшості селян через його високу вартість.

Покращенню умов життя населення в сільській місцевості сприяє й реалізація спільного проекту ПРООН / ЄС «Місцевий розвиток, орієнтований на громаду» (МРГ), який діє в Україні з 2008 року. За період реалізації проекту МРГ у 2015 р. було затверджено 133 мікропроекти у сфері енергоефективності, 351 – енергозбереження, 48 – охорони здоров'я, 31 – водопостачання і 25 – економічного розвитку села (разом – 543 мікропроекти). Понад 1,9 млн людей у сільських громадах відчули поліпшення внаслідок упровадження третьої фази проекту МРГ [18].

Однак, попри активізацію рівня міжнародної співпраці у покращенні умов життя сільського населення, деякі питання поліпшення благоустрою сільських поселень залишаються відкритими, а в деяких селах потребують нагального вирішення. Сьогодні життєво важливо забезпечити села сталим і безпечним водопостачанням.

Таблиця 2. Розподіл сільських домогосподарств за типом основного джерела питної води у 2015 та 2016 роках, %

Рік	Тип основного джерела води						
	інші дже- рела	мережа водопос- тачання	криниці, колонки у своєму дворі	громад- ська колонка	громад- ська криниця	джерело, річка, озеро, ставок	привізна вода
2015	33,2	55,6	1,3	7,8	0,4	1,4	0,3
2016	33,5	54,6	1,9	7,5	0,2	1,7	0,6
2016/2015	+0,3	-1,0	+0,6	-0,3	-0,2	+0,3	+0,3

Джерело: за даними Державної служби статистики України.

Основним джерелом питної води у сільських поселеннях України є підземні води з місцевих джерел. У 2016 р. із загальної кількості домогосподарств сільської місцевості більше половини (54,6 %) користувались водою з шахтних колодязів чи колонок у своєму дворі і лише 33,5 % – водою з мереж водопостачання (табл. 2).

Величина і структура господарсько-питного водопостачання в сільській місцевості залежить від ступеня благоустрою житла, його розташування та способу життя населення. У деяких поселеннях, у першу чергу в Київській та Житомирській областях, залежно від локальних природних особливостей населення має неглибокі колодязі та каптажі. Однак у багатьох регіонах країни якість води у верхньому водоносному горизонті підземних вод низька. Це спричинено впливом промислової, сільськогосподарської та побутової діяльності, а також відсутністю належних систем видалення твердих побутових відходів, каналізації та очищення стічних вод.

Вагоме значення у вирішенні ключових питань життєдіяльності населення, зокрема його забезпечення водою гарантованої якості, має адаптація зарубіжного досвіду та налагодження співпраці з міжнародними структурами. Прикладом успішної роботи в цьому напрямі є реалізація швейцарсько-українського проекту «Підтримка децентралізації в Україні» *DESPRO*, зокрема його трьох етапів: I (2007–2010), II (2010–2013) та III (2013–2017). У рамках проекту створено локальні (децентралізовані) системи водопостачання із урахуванням місцевих особливостей. Модель передбачає створення системи водогону та резервуару для накопичення води, що забезпечує стабільне водопостачання [6, с. 6–7, 13].

Проблема водопостачання сільського населення (його здійснення за рахунок привозної води) залишається найбільш актуальною у Дніпропетровській області, де збільшилася кількість таких поселень (у 2005 р. – 105, у 2014 – 154 поселення). До найменш забезпечених питною водою також належить значна кількість сіл Запорізької (80 поселень), Миколаївської (114 поселень) та Одеської (30 поселень) областей [13, с. 124].

Потребує уваги проблема зростання кількості несанкціонованих та неконтрольованих звалищ промислових та, особливо, будівельних і побутових відходів. Розростання міської забудови та збільшення кількості місць вивезення відходів не лише обмежує територіальні ресурси навколишніх сіл, а й призводить до забруднення ґрунтів та підземних вод через потрапляння в них шкідливих речовин (важких металів, нітратів та інших). Від самочинних сміттєзвалищ особливо потерпають лісосмуги поблизу сільських поселень.

До регіонів, що мають найбільші проблеми з накопиченням сміття, належать Чернігівська (275 поселень, поблизу яких є несанкціоновані звалища промислових, побутових та інших відходів), Миколаївська (212), Запорізька (202), Дніпропетровська (175 поселень) області. За загального незначного зменшення кількості таких сміттєзвалищ їх залишається надто багато у названих регіонах. Ситуація з самочинними звалищами найбільше погіршилася на Кіровоградщині, де упродовж 2005–2014 рр. кількість поселень, поблизу яких зафіксовано несанкціоновані звалища, зростає на 119 одиниць [13].

Накопиченню сміття сприяють зміни структури споживання упродовж останніх 15–20 років, додалося зокрема через масове використання селянами синтетичних виробів з пластику, поліетилену та ін. Нерозвиненість системи централізованого вивозу побутових відходів у селах призводить до забруднення не лише їх околиць та лісосмуг, а й водойм, розташованих поблизу сіл. Самоорганізація утилізації сміття власниками домогосподарств шляхом спалювання зумовлює забруднення ґрунтів і повітря важкими металами. Унаслідок такої утилізації через вплив людського фактору зростає ризик виникнення пожеж великого масштабу. У першу чергу це стосується Київської та Житомирської областей, де почастишали пожежі на торфовищах.

Зменшенню несанкціонованих сміттєзвалищ сприяє активна діяльність сільських рад щодо запровадження централізованого роздільного збирання і переробки сміття. Однак далеко не всі сільські ради здатні вирішити такі питання самотужки через брак коштів і належної інфраструктури утилізації та переробки сміття.

За даними Мінрегіонбуду України у 2015 р. у 523 поселеннях країни (не враховано території анексованої Автономної республіки Крим, окупованих частин Донецької та Луганської областей) здійснюється роздільне збирання твердих побутових відходів, що на 125 поселень більше, ніж у 2014 р. Така позитивна тенденція сформувалась за рахунок сільських поселень, охоплених роздільним збиранням твердих побутових відходів у Вінницькій, Дніпропетровській, Житомирській, Івано-Франківській, Харківській областях. Спостерігається позитивна динаміка у Закарпатській, Запорізькій, Хмельницькій та Чернігівській областях. Однак недосконала організація процесів поводження з твердими побутовими відходами та недостатня потужність переробних підприємств ускладнює вирішення даного питання, особливо у Львівській та Тернопільській областях [19].

З 2010 року завдяки *DESPRO* підтримуються пілотні проекти у сфері поводження з побутовими відходами у селах Тульчинського району Вінницької та Новосанжарського району Полтавської областей. У рамках проекту формуються Стратегії інтегрованого поводження з відходами для певної території.

У країнах ЄС сортують та переробляють відходи, отримуючи сировину, придатну до використання у різних сферах промисловості. В Україні потрібно формувати нову систему поводження з відходами, відповідно вдосконалити законодавчу базу та економічну політику, реформувати природоохоронну галузь, створити сучасну інфраструктуру роздільного збору, сортування та утилізації твердих побутових відходів, удосконалити технології в промисловості та сільському господарстві, розвивати культуру поводження з відходами.

Висновки. У збереженні національної системи сільського розселення вагому роль відіграє покращення спільних умов проживання селян, важливим напрямом чого є поліпшення благоустрою сільських поселень. Саме рівень їх благоустрою може бути інтегральним індикатором соціального розвитку сіл, його наближення до міського рівня. Сьогодні мешканців села найбільше хвилює якість надання послуг, пов'язаних

із використанням дорожньо-транспортної інфраструктури (регулярність транспортного обслуговування, наявність якісних доріг з твердим покриттям), а також – доступність соціальних, зокрема комунально-побутових послуг.

Зміна стереотипів та життєвих принципів формує нові концептуальні підходи щодо соціального розвитку сільського населення. Суспільство починає усвідомлювати, що стан благоустрою поселень багато в чому залежить від зацікавленості та можливості громад реально займатися місцевим розвитком своєї території. Реалізація громадської ініціативи не лише сприяє покращенню благоустрою, а й стає мотиваційним фактором активізації громадськості, здатності реагувати на сучасні соціальні проблеми.

Для вирішення цих проблем громадянська активність має спрямовуватися на розроблення і реалізацію заходів щодо: створення сприятливого середовища для розвитку сільських поселень; здійснення ефективної інвестиційної політики новоствореними об'єднаними територіальними громадами; запровадження незалежного контролю за розподілом та використанням коштів партисипаційного бюджету новостворених громад; запровадження системи постійного моніторингу, контролю та аналізу реалізації державних заходів у сфері місцевого самоврядування.

Пріоритетними напрямками та інституційними заходами, які сприятимуть вирішенню проблем благоустрою сільських поселень є:

- модернізація дорожньо-транспортної інфраструктури як у сільських поселеннях, так і за їхніми межами (у тому числі, проведення вуличного освітлення між поселеннями об'єднаних територіальних громад); будівництво та експлуатація доріг на основі концесійного договору;
- формування логістики транспортного обслуговування згідно з потребами сільських мешканців та з урахуванням віддаленості поселень до об'єктів надання соціально-побутових послуг;
- формування та активізація локальних інспекторських структур за контролем благоустрою сільських поселень;
- систематизація проблемних ділянок щодо умов проживання населення;
- здійснення моніторингу сфери благоустрою сільських поселень та опитувань громадськості щодо пріоритетності і послідовності вирішення питань благоустрою;
- моніторинг стану зупинок громадського транспорту щодо комфортного перебування пасажирів та їх безпеки, організація заходів для покращення їх облаштування та благоустрою з урахуванням особливостей місцевості;
- залучення та активізація громад до здійснення змін у громадському просторі з метою організації громадського транспорту, екологічної утилізації сміття тощо;
- створення умов для активізації громадської позиції, особливо молоді, через надання можливостей для розробки та реалізації проектів щодо покращення сфери благоустрою поселень у контексті діяльності молодіжних парламентів при сільських радах (створення літніх кінотеатрів, запровадження дизайнерських підходів щодо розширення зон індустрії дозвілля, парків відпочинку, стадіонів тощо);
- запровадження організаційного та інституційного забезпечення підготовки консультантів з поширення політики сортування побутових відходів; залучення приватного сектору для розвитку інфраструктури збору, вивезення й утилізації побутових відходів; пошук альтернативних шляхів утилізації по-

бутових відходів із застосуванням сучасних ресурсо- та енергозберігальних технологій;

- створення громадських рад, які у співпраці з приватними підприємцями, відповідатимуть за озеленення територій сільських поселень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 01.04.2014 № 333-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80> (дата звернення: 20.12.2017).
2. Про благоустрій населених пунктів: Закон України від 16.10.2012 № 5459-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2807-15> (дата звернення: 20.12.2017).
3. Соціальні результати державних програм: теоретико-методологічні та практичні аспекти оцінювання / Е.М. Лібанова, В.Г. Саріогло, О.В. Макарова та ін. – Умань : Сочінський, 2012. – 356 с.
4. Трансформація сільського розселення в Україні / за ред. Т. А. Заяць ; Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України. – Київ, 2017. – 298 с.
5. Ігнатенко О.П. Аналіз стану та проблем у сфері благоустрою населених пунктів / О.П. Ігнатенко // Державне управління : удосконалення та розвиток – 2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=734> (дата звернення: 20.12.2017).
6. Залізко В.Д. Індексний метод в оцінці благоустрою сільських територій / В.Д. Залізко // Економіка АПК. – 2015. – № 1. – С. 64–69.
7. Меморандум про взаєморозуміння у сферах енергоефективності, відновлюваної енергетики та альтернативних видів палива між Державним агентством з енергоефективності та енергозбереження України та Міністерством закордонних справ Фінляндської Республіки від 24.01.2017 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/246_001-17 (дата звернення: 08.01.2018).
8. Ярошук О. Місцеве самоврядування в Польщі: досвід дільниць і гмін / Олександр Ярошук // Громадський простір. – 11.05.2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.prostir.ua/?focus=mistseve-samovyaduvannya-v-polschi-dosvid-dilnyts-i-hmin> (дата звернення: 20.12.2017).
9. Куц О.Є. Закордонний досвід оптимального співвідношення різних форм власності у комунальному господарстві / О.Є. Куц // Теорія і практика правознавства. – 2015. – Вип. 2 (8). – С. 1–13.
10. Децентралізація та реформа місцевого самоврядування: результати другої хвилі соціологічного дослідження: (аналітичний звіт) ; Київський міжнародний інститут соціології. – Київ, 2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://gm.coe.int/16806dcbe3> (дата звернення: 08.01.2018).
11. Прес-реліз за результатами соціологічного дослідження [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://razumkov.org.ua/uploads/socio/2017_Press_reliz_4_company.pdf (дата звернення: 08.01.2018).
12. Наталенко Н. Виконання місцевих бюджетів ОТГ Хмельницької області у 2016 році, як дзеркало децентралізації / Ніна Наталенко // Інститут громадського суспільства [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.csi.org.ua/vykonannya-mistsevyyh-byudzhetiv-otg-hmelnitskoyi-oblasti-u-2016-rotsi-yak-dzherkalo-detsentralizatsiyi/> (дата звернення: 20.12.2017).
13. Соціально-економічне становище сільських населених пунктів України : стат. зб. / [відп. за вип. О.О. Кармазіна]; Державна служба статистики України. – Київ, 2014. – 187 с.
14. Аналіз стану сфери дорожньо-мостового господарства за 2016 р. Мін-во регіональн. Розвитку, будівн. Та житлово-комун. Господарства України: офіц. сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.minregion.gov.ua/napryamki-diyalnosti/zhkh/terretory/analiz-stanu-sferi-dorozhno-mostovogo-gospodarstva-za-2016-rik/> (дата звернення: 08.01.2018).

15. Депутати Закарпатської облради просять Укрзалізницю збільшити кількість проїзних квитків. – 02.08.2017 // UZHROD. in. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://uzhgorod.in/ua/novini/2017/avgust/deputati_zakarpats_koyi_oblradi_prosyat_ukrzaliznicyu_zbil_shiti_kil_kist_proyiznih_kvitkiv (дата звернення: 08.01.2018).
16. Про концесії Закон України від 16.07.1999 № 997-XIV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/997-14> (дата звернення: 08.01.2018).
17. Коцюрба О.Ю. Можливості застосування концесійних схем інвестування житлово-комунального господарства / О.Ю. Коцюрба // Вісник Хмельницького національного університету – 2015. – № 4. – Т.1. – С. 69–74.
18. Про Проект МРГ // Місцевий розвиток, орієнтований на громаду [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://cba.org.ua/ua/pro-nas/projekt-cba> (дата звернення: 20.12.2017).
19. Стан сфери поводження з побутовими відходами в Україні за 2015 рік // Інформаційний портал. Благоустрій. INFO [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://blagoustriy.info/statistics/35/show/> (дата звернення: 20.12.2017).

REFERENCES

1. Pro sxvalennya Konceptsiyi reformuvannya misceвого samovryaduvannya ta tery`torial`noyi organizatsiyi vlady` v Ukraini: Rozporyadzhennya Kabinetu Ministriv Ukrainy` vid 01.04.2014 [Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine «On Approval of the Concept of Reform of Local Self-Government and Territorial Organization of Power in Ukraine»]. (2014, April 01). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80> [in Ukrainian].
2. Zakon Ukrainy vid 16.10.2012 № 5459-VI «Pro blahoustrii naselenykh punktiv» [The Law of Ukraine «On the improvement of settlements» 16.10.2012 № 5459-VI]. (2017, 17 January). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2807-15> [in Ukrainian].
3. Libanova, E.M., Sariohlo, V.H. & Makarova, O.V. et al. (2012). *Sotsial`ni rezul`taty derzhavnykh proham : teoretyko-metodolohichni ta praktychni aspekty otsiniuvannya [The social results of government programs : theoretical, methodological and practical aspects of assessment]*. Uman : Sochinskyj [in Ukrainian].
4. *Transformatsiya sil'skogo rozselennya v Ukraini [Transformation of rural settlement in Ukraine]* (2017) Instytut demografii ta sotsial`ny`x doslidzhen` im. M.V. Ptuxy` NAN Ukrainy`. Kyiv. [in Ukrainian].
5. Ihnatenko, O.P. (2014). Analiz stanu ta problem u sferi blahoustroiu naselenykh punktiv [Analysis of the situation and problems in the field of improvement of settlements]. *Derzhavne upravlinnia : udoskonalennia ta rozvytok - Public Administration: Improvement and Development*. Retrieved from <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=734> [in Ukrainian].
6. Zalizko, V. D. (2015) Indeksnyi metod v otsyntsi blahoustroiu silskykh terytorii [Index method for assessing the improvement of rural areas]. *Ekonomika APK - 1, Economy of the ARC*, 64–69 [in Ukrainian].
7. Memorandum pro vzaiemorozuminnia u sferakh enerhoefektyvnosti, vidnovliuvanoi enerhetyky ta alternatyvnykh vydiv palyva mizh Derzhavnym ahentstvom z enerhoefektyvnosti ta enerhozberezhennia Ukrainy ta Ministerstvom zakordonnykh sprav Finliandskoi Respubliki vid 24.01.2017 [Memorandum of Understanding on Energy Efficiency, Renewable Energy and Alternative Fuels between the State Energy Efficiency and Energy Conservation Agency of Ukraine and the Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Finland dated January 24, 2017]. (2017, 24 January). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/246_001-17 [in Ukrainian].
8. Yaroshchuk, O. (2015). Mistseve samovriaduvannya v Polshchi: dosvid dilnyts i hmin [Local government in Poland: experience of polling stations and gmin]. *prostir.ua*. Retrieved from <https://www.prostir.ua/?focus=mistseve-samovriaduvannya-v-polschi-dosvid-dilnyts-i-hmin> [in Ukrainian].
9. Kushch, O.Ie. (2015). Zakordonnyi dosvid optymalnoho spivvidnoshennia riznykh form vlasnosti u komunalnomu hospodarstvi [Foreign experience of the optimal ratio of various forms of ownership in the communal economy]. *Teoriia i praktyka pravoznavstva - Theory and practice of jurisprudence*, 2 (8), 1-13 [in Ukrainian].
10. Detsentralizatsiia ta reforma mistsevoho samovriaduvannya: rezultaty druhoi khvyli sotsiolohichnoho doslidzhennia [Decentralization and Local Self-Government Reform: Results of the second wave of sociological research]. (2016). Kyivskiy mizhnarodnyi instytut sotsiolohii. *rm.coe.int*. Retrieved from <https://rm.coe.int/16806dcbe3> [in Ukrainian].

11. Pres reliz za rezultatamy sotsiologichnoho doslidzhennia [Press release on the results of sociological research]. (2017). *razumkov.org.ua*. Retrieved from http://razumkov.org.ua/uploads/socio/2017_Press_reliz_4_company.pdf [in Ukrainian].
12. Natalenko, N. (2016). Vykonannia mistsevykh biudzhetyv OTH Khmelnytskoi oblasti u 2016 rotsi, yak dzerkalo detsentralizatsii [Implementation of local budgets of OTG of Khmelnytsky region in 2016 as a mirror of decentralization]. *csi.org.ua*. Retrieved from <https://www.csi.org.ua/vykonannya-mistsevyh-byudzhetyv-otg-hmelnytskoyi-oblasti-u-2016-rotsi-yak-dzerkalo-detsentralizatsiy/> [in Ukrainian].
13. *Sotsialno-ekonomichne stanovysche silskykh naselennykh punktiv Ukrainy [Socio-economic situation of rural areas Ukraine]*. (2014). Derzhavna sluzhba statystryky Ukrainy. Kyiv [in Ukrainian].
14. Analiz stanu sfery dorozhno-mostovoho hospodarstva za 2016 r. [Analysis of the state of the sphere of road and bridge economy in 2016]. (2017). *minregion.gov.ua*. Retrieved from <http://www.minregion.gov.ua/napryamki-diyalnosti/zkhk/terretory/analiz-stanu-sferi-dorozhno-mostovogo-gospodarstva-za-2016-rik/> [in Ukrainian].
15. Pres-sluzhba Zakarpatskoi obrady [The press service of the Transcarpathian Regional Council]. (2017). *uzhgorod.in*. Retrieved from http://uzhgorod.in/ua/novini/2017/avgust/deputati_zakarpats_koyi_oblradi_prosyat_ukrzaliznicyu_zbil_shiti_kil_kist_proyiznih_kvitykiv [in Ukrainian].
16. Zakon Ukrainy vid 16.07.1999 № 997-XIV «Pro kontsesii» [Law of Ukraine «On Concessions» 16.07.1999 № 997-XIV] (1999, 16 July) *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/997-14> [in Ukrainian].
17. Kotsiurba, O.Iu. (2015). Mozhlyvosti zastosuvannia kontsesiinykh skhem investuvannia zhytlovo-komunalnoho hospodarstva [Possibilities of application of concession schemes of investment of housing and communal services]. *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu - Bulletin of the Khmelnytsky National University*, 4, 1, 69-74 [in Ukrainian].
18. Proekt «Mistsevyi rozvytok, oriyentovanyi na hromadu» [Community Based Approach to Local Development]. (2010-2016). *cba.org.ua*. Retrieved from <http://cba.org.ua/ua/pro-nas/proekt-cba> [in Ukrainian].
19. Stan sfery povodzhennia z pobutovymy vidkhodamy v Ukraini za 2015 rik [The state of the sphere of domestic waste management in Ukraine for 2015]. (2015). Informatsiinyi portal. Blahoustrii. INFO. *blagoustriy.info*. Retrieved from <http://blagoustriy.info/statistics/35/show/> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції журналу 16.02.2018.